

**BULGARİSTAN'DAN GERÇEKLEŞEN DIŞA GÖÇÜN SOSYO-EKONOMİK
ETKİLERİ**

Mustafa DEMİR¹

Received Date (Başvuru Tarihi): 07/12/2019

Accepted Date (Kabul Tarihi): 27/12/2019

Published Date (Yayın Tarihi): 29/12/2019

ÖZ

Anahtar Kelimeler

Bulgaristan,
Göç,
Göçmen,
Nüfus Düşüşü,
Göçmen Dövizi

1990'lı yıllarla birlikte Bulgaristan'dan yurt dışına yoğun bir göç gözlenmeye başlamıştır. Bahsi geçen dışa göçler ilk aşamada yasa dışı (belgesiz) göç kategorisindeyken daha sonraki dönemlerde AB üyeliğinin getirdiği olanaklar çerçevesinde yasallaşmıştır. Temel motivasyonunu ekonomik kaygıların oluşturduğu bu dışa göç akımları, ülke üzerinde birtakım olumlu ve olumsuz etkiler göstermektedir. Öncelikle ülkenin nüfusunda ciddi oranda bir düşüşe yol açan dışa göç, işgücü piyasalarında kıtlıklara ve sosyal sermaye kaybına neden olmaktadır. Nüfusun yaşlanması, boşanma oranlarının artması ve yükselen ırkçılık da dışa göçün olumsuz etkileri arasında sayılmaktadır. Ülkeye giren göçmen dövizlerinde yaşanan artış ve bu bağlamda göçmen dövizlerinin, hanehalklarının yoksulluğa karşı korunmasında olumlu etkileri gözlenmektedir. Çalışma, Bulgaristan'dan dışa göç konusunun sosyo-ekonomik etkilerini incelemeyi amaçlamakla birlikte, Türkiye'de daha önce incelenmemiş bir konu olması nedeniyle de literatürde gözlemlenen boşluğu doldurmak ve karar vericilere birtakım önerilerde bulunmak amacıyla kaleme alınmıştır.

THE SOCIO-ECONOMIC IMPACTS OF EMIGRATION FROM BULGARIA

ABSTRACT

Keywords

Bulgaria,
Migration,
Emigrant,
Population Decline,
Remittance

In the 1990s, there was an intensive migration from Bulgaria to abroad. The said migration was in the illegal (undocumented) category at the first stage and was later legalized within the framework of the possibilities of EU membership. These outflows, whose main motivation is economic concerns, have some positive and negative effects on the country. First of all, external migration, which caused a significant decrease in the population of the country, causes famine and loss of social capital in labor markets, while aging population, increasing divorce rates and rising racism are among the negative effects of migration. On the other hand, the increase in remittances and the positive effects of remittances on the protection of households are observed. The study Although intended socio-economic impact study of the outward migration from Bulgaria, due to a not previously studied the subject in Turkey, to fill the gap observed in the literature and has been drafted in order to include decision-makers in a number of suggestions.

Citation: Demir M. (2019), Bulgaristan'dan Gerçekleşen Dışa Göçün Sosyo-Ekonomik Etkileri, ARHUSS, (2019), 2(3):279-296.

¹ Bursa Teknik Üniversitesi, Sos Bil. Enstitüsü Uluslararası Ekonomi Politikası Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı, mustafa.demir16@yandex.com

1. GİRİŞ

Bulgaristan'da komünist rejimin yıkıldığı 1990'lı yıllardan itibaren dışa göç artış göstermiştir.² Komünist dönemde birtakım kurallara bağlanan göç olayı sınırlı kalmışken rejimin yıkılmasının ardından göçlerde büyük bir artış gözlemlenmiştir. Önceleri belgesiz göçmenler üzerinde daha gevşek politikaları olan İspanya gibi ülkelere yönelen göç, 2001 yılında Bulgaristan vatandaşlarının AB ülkelerine vizesiz seyahatini öngören uygulamanın yürürlüğe girmesiyle daha ziyade Batı Avrupa'nın gelişmiş ülkelerine kaymıştır (Markova ve Reilly, 2007: 56). Bu dönemde 180 gün içerisinde 90 günlük kalış hakkı verilmiş olmakla birlikte emeğin serbest dolaşımı öngörülmemiştir. Dönemin göçleri bu nedenlerle yasadışı çalışma ve geçici göç bağlamında gerçekleşmiştir. Bulgaristan Ocak 2007 itibariyle AB'ye tam üye olurken, emeğin serbest dolaşımına dair sınırlamalar 2014'e kadar sürmüştür. 2014'te emeğin serbest dolaşımına dair kısıtlamalar tamamen kaldırılmış, böylelikle göçler kalıcılaşmış ve yasal hale gelmiştir (Özlem, 2017: 177).

Bahsi geçen göçlerin temel motivasyonunu ekonomik kaygılar oluşturmuştur. Bulgaristan'da yaşanan ekonomik krizler işsizliği tırmandırmış, hayat şartlarında birtakım olumsuzluklara yol açmıştır. Aynı zamanda Bulgaristan'ın AB'nin en fakir ülkesi durumunda olması ve asgari ücretin AB ülkelerinin ortalamasının altında olması bu göç olayındaki başlıca itme-çekme faktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik şartlardan ziyade AB'nin eski üyelerinde hayat şartlarının daha iyi olması, eğitim kalitesinin yüksekliği, sağlık sigortalarının işlevselliği de Bulgaristan vatandaşlarını çeken unsurlar olmuştur (Open Society Institute, 2011: 9).

Tüm bunların etkisiyle 1,3 milyon Bulgaristan doğumlu kişi yurt dışında yaşamaktadır. Bu sayı Bulgaristan da doğmayan, ikinci nesil göçmenler eklendiğinde 2 milyona kadar yükselmekteyken, son veriler itibariyle dünyaya gelen her üç Bulgaristan vatandaşından biri yurt dışında doğmaktadır (Caritas Bulgaria, 2019: 7; Friedrich-Ebert-Stiftung and Economics and International Relations Institute, 2018: 3).

² Eylül 1944'te SSCB, 2. Dünya Savaşında Almanya'nın müttefiki olan Bulgaristan'a savaş ilan etmiş, 9 Eylül 1944'teyse Kızıl Ordu Sofya'ya girmiştir. Bulgaristan'dan herhangi bir direniş görmeyen SSCB, ileride kurulacak olan komünist rejimin altyapısını kurmaya girişmiştir. Nitekim Kızıl Ordu ülkede 1947'ye kadar kalırken, 8 Eylül 1946'da yapılan bir referandum sonucunda % 92 oy ile monarşi yıkılıp, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Komünist rejim 1954'ten itibaren ülkeyi demir yumrukla yöneten Todor Jivkov'un 9 Kasım 1989'da bir saray darbesiyle iktidardan düşürülmesine kadar etkili olmuş, bu tarihten sonraysa demokrasiye doğru yumuşak bir geçiş dönemi başlamıştır (Özlem, 2010: 35-36; Tahir, 2009: 19).

Dışa göçler büyük bir nüfus düşüşüne yol açarken, buna eşlik eden nüfus artış oranının düşüklüğü ülkeyi adeta demografik bir krize sokmuştur. Göç edenler arasında gençlerinin oranının yüksekliği, ülkeyi daha yaşlı hale getirirken işgücü piyasasında birtakım kıtlıklara da yol açmaktadır (Zareva, 2018: 103). 2012 ile 2018 yılları arasında asgari ücretin %50 oranında artması bu kıtlığın somut bir delili niteliğindedir (Friedrich-Ebert-Stiftung and Economics and International Relations Institute, 2018: 5). Eğitimli bireylerin göçü ise bir beyin göçüne yol açarak ülkenin sosyal sermayesinde ciddi bir düşüş yaratmaktadır. Çalışma çağına olmayan bireylerin oransal olarak artışı ise ilerleyen dönemlerde sosyal sigorta ödemelerinde açıklar yaşanacağına işaret etmektedir (Kotzeva ve Dimitrova, 2014: 773).

Göçlerin birtakım olumlu ekonomik etkileri de bulunmaktadır. Bu olumlu etkilerin başındaysa göçmen dövizleri gelmektedir. Ülkeye gönderilen göçmen dövizlerinin AB fonları ve doğrudan dış yatırımları geçmesi ekonomik olarak son derece önemlidir (Caritas Bulgaria, 2019: 7). Göçmen dövizleri daha ziyade tüketim ve faturaların ödenmesi gibi alanlarda harcanmaktayken doğrudan yatırıma dönüşmediği görülmektedir (Zareva, 2016: 43) . Ancak göçmen dövizlerinin hanehalkının yoksulluğunu azaltmaya olan etkisi yadsınamaz düzeydedir. Ayrıca yurt dışında kazandığı tecrübeyi ülkesine geri döndükten sonra yansıtan göçmenler de dışa göçün ekonomik faydalarındandır.

Göçlerin sosyal olarak da birtakım etkileri bulunmaktadır. Kırsal alanlarda nüfus hızla azalmaya başlamış, ufak kasaba ve köylerdeki eğitim ve sağlık merkezleri kapanmaya başlamıştır (Kotzeva ve Dimitrova, 2014: 773; Mladenov ve Ilieva, 2012: 99) . Daha yüksek boşanma oranları ve göçmenlerin geride kalan çocuklarındaysa yüksek oranlarda davranış bozuklukları gözlemlenmektedir (Sphina, 2017: 2652). Aynı zamanda artan göç ve nüfus düşüşü bazı çevreler tarafından etnik bir sorun olarak lanse edilmeye başlanmış olmakla birlikte bu çevreler ülkenin “Romanlaştığını” iddia etmektedirler (Kotzeva ve Dimitrova, 2014: 778).

2. YÖNTEM

Çalışmamızda Eurostat, Bulgaristan İstatistik Kurumu ve Dünya Bankası'nın en son güncellenen verileri olarak kullanılmış olmakla birlikte çalışmanın incelendiği dönem daha ziyade 1989-2019 yıllarını kapsayan 30 yılı içermektedir. Dönemsel olarak yapılan

bu kısıtlamanın nedeni, dönemin başlangıcı olan 1989'un siyasi olarak ve göç olgusu yönünden önceki dönemlerden farklılık arz etmesidir. Çalışmamızda eklettik bir teorik çerçeve kullanılmış olup, göç olgusunun ve onun etkilerinin analizinin tek bir teoriye dayanarak yapılmasının kısıtlayıcılıkları giderilmeye çalışılmıştır. Yöntemsel olarak ise literatür taraması kullanılırken yukarıda sayılan kurumlardan alınan güncel niceliksel veriler analizimizde eksik kalan noktalar itibariyle tamamlayıcı nitelikte olmuşlardır. Aynı zamanda Bulgaristan basınında konuyu ilgilendiren haberler de argümanları güçlendirmek amacıyla kullanılmıştır.

3. TARİHSEL ARKA PLAN: BULGARİSTAN'DAN DIŞA GÖÇLER

Bulgaristan'dan dışa göç olgusu incelendiğinde karşımıza çıkan ilk unsur Bulgaristan'ın özerk bir prenslik olarak tarih sahnesine çıkmasından günümüze kadarki süreçte gerçekleşen Türk göçleri olmaktadır. Bulgaristan'da yaşayan Türkler neredeyse her zaman büyük bir baskı ve asimilasyon politikalarıyla sindirilmeye çalışılmış, Türkiye'ye yönelik göçleri devlet tarafından teşvik edilmiştir (Özlem, 2010: 59).³ Bulgaristan'ın Türk azınlığa yönelik politikalarının en önemli örneklerinden biri ise Aralık 1984'te başlayıp, Mart 1985'e kadar süren ve 850.000 Türk'ün adının Bulgar isimleriyle değiştirildiği isim değiştirme sürecidir. Bu süreç içerisinde Türkçe konuşmak yasaklanmış, ölümlerin isimleri dahi Bulgar isimleriyle değiştirilmiştir (Tahir, 2009: 90-94). Ancak çalışmamızın kapsamı gereği odaklanacağımız konu Türklerin zorunlu göç hareketlerinden ziyade Bulgaristan'dan gelişmiş ülkelere doğru gerçekleşen ekonomik kaynaklı işgücü göçleri olacaktır. Bahsedilen bu işgücü göçleri Bulgaristan'da komünist rejimin yıkılmasıyla başlamaktadır. Komünist dönemde iç göçlerin dahi sıkı bir biçimde devlet planlamasına tabi olması, yurt dışına yönelik göçleri engellemiştir. Rejimin yıkılmasıyla birlikte potansiyel göçmenler üzerindeki devletin sınırlayıcı etkisi azalırken bu durum, göçlerin artmasına yol açmıştır.

Bulgaristan'ın batıya entegre olma çabalarıyla eşzamanlı olarak dışa göç büyük bir artış göstermiştir. İlk dönemlerde İspanya, Yunanistan ve İtalya gibi ülkelere yönelen göç daha sonra vize sınırlamalarının kademeli olarak azaltılmasıyla daha ziyade Batı Avrupa ülkelerine doğru kaymıştır. İlk dönem göçmenlerinin Güney Avrupa ülkelerine göç etmelerinin altında yatan faktör bu hükümetlerin yaşa dışı göçmenlere karşı daha ılımlı

³ 1919-1923 yılları arasındaki Aleksandar Stamboliyski'nin Başbakanlığı döneminde Bulgaristan Türkleri nispeten Altın Çağını yaşamışlardır.

politikalar izlemesi olmuştur (Markova ve Reilly, 2007: 56). Bununla birlikte Batı Avrupa ülkelerine yönelik göç hareketlerinde de dönem itibariyle büyük bir patlama yaşadığı görülmüş, 1989-1993 yılları arasındaki süre zarfında 96.000 Bulgaristan vatandaşı Almanya'ya iltica başvurusunda bulunmuştur (Kovacheva, 2014: 175).

Nisan 2001 itibariyle Schengen ülkelerine kısa dönemli vizesiz seyahat mümkün hale gelmiştir (Angelov, 2017: 2). Bu dönem itibariyle vizesiz seyahat, emeğin serbest dolaşımını öngörmemiştir (Özlem, 2017: 176). Ancak 2001'den sonra yurt dışına çıkışları kolaylaşan Bulgaristan vatandaşları, gittikleri ülkelerde yasa dışı olarak işgücü piyasasına dahil olmuşlardır. Serbest dolaşım hakkı 180 gün içerisinde 90 günlük bir kalma hakkı tanıdığı için yasa dışı olarak işgücü piyasasına katılanlar bu süreye uyma mecburiyeti göstermişlerdir. Böylelikle bu göçler 2001-2007 yılları içerisindeki süre zarfında geçici göç kapsamında değerlendirilmeye alınmıştır (Özlem, 2017: 177). Ardından Ocak 2007'de AB'ye tam üye olan Bulgaristan üzerinde birtakım sınırlandırılmalar kaldırılmıştır. Ancak bu sınırların kaldırılması tüm üye devletler için söz konusu olmamış, tüm sınırlandırılmaların kaldırılması ancak 2014'te bazı devletlerin işgücüne dair getirdikleri sınırlandırmaların kaldırılmasıyla mümkün olmuştur (Angelov, 2017: 2). 2014 tarihinden önceki göçler yasa dışı veya yarı yasal statüdeyken sınırlandırmaların kaldırılması göçmenlerin yasallaşması ve geçici göçlerin kalıcı hale gelmesi açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bununla birlikte göçmenlerin niceliksel olarak artışında sınırlamaların kaldırılması pozitif bir etkide bulunmamıştır (Angelov, 2017: 1; Özlem, 2017: 177).

Böylelikle Avrupa ülkelerinde yaşayan Bulgaristan vatandaşlarının sayılarında devamlı bir artış yaşanmıştır. Avrupa'nın büyük kentlerinde açılan etnik marketler her geçen gün biraz daha fazla göze çarparken özellikle Bulgaristan Türklerinin yoğun yaşadığı Avrupa şehirlerinde bulunan kiraathaneler dikkate değer örneklerdir.

4. BULGARİSTAN'DAN DIŞA GÖÇLERİN TEMEL MOTİVASYONLARI

Bulgaristan'dan Avrupa ülkelerine yönelik göç hareketlerinin temel motivasyonları arasında ilk sırayı ekonomik nedenler almaktadır. Özellikle komünist rejimin yıkılmasının ardından ülkede gerçekleşen makro ölçekli iktisadi krizler, yolsuzluklar, siyasi istikrarsızlıklar ve sosyal güvenlik alanlarında yaşanan olumsuzluklar göçlerin itme faktörlerini oluşturmaktadır. Avrupa ülkelerinde ise birtakım çekme

faktörleri göçmenleri etkilemektedir. Eurostat 2018 verilerine (2019a) göre AB üyesi 28 devletin ortalama kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılası 28.270 avroyken Bulgaristan'da bu sayı 6.550 avroya gerilemektedir. Yine Eurostat 2018 verilerine (2019b) göre satın alma gücü Bulgaristan, AB üyelerinin ortalamalarının yarısı kadar bir satın alma gücüne sahiptir. Aynı zamanda endüstri ve hizmet alanları başta olmak üzere ücretler eski birlik üyelerinde Bulgaristan'a göre daha yüksek oluşu da ekonomik bir çekme faktörüdür (Open Society Institute Sofia, 2011: 8). Makro durumun ardına bakmamızı sağlayan çalışmalar göçmenlerin, Bulgaristan'ın kötü işleyen sosyal koruma ağlarına sahip olması nedeniyle yoksulluk ve işsizlikten korktuğunu göstermektedir. Ancak göçün tek belirleyicisi ekonomi değildir. Güvenlik ve kamu düzeni, sırf hayatta kalma, bir akrabanın tedavisi için para biriktirme ihtiyacı, yurt dışındaki daha iyi yaşam beklentileri ve umutları da göçün önemli nedenleri arasındadır (Open Society Institute Sofia, 2011: 9).

Zareva (2016) yaptığı anket çalışmasında Bulgaristan'dan göçen kişilere yönelttiği sorularda birtakım sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre gelirlerini arttırmak ve ailelerine destek vermek için yurt dışına gidenler ilk sırada yer alırken ikinci sırada daha yüksek yaşam standartları beklentisiyle göç edenler gelmektedir. Üçüncü sırada ise eğitim amaçlı yurt dışına çıkanlar bulunurken, alınan eğitimin ardından yurt dışında işgücü piyasasına katılımın yüksek olduğuna dikkat çekmektedir.

Yine Zareva'nın (2018) yaptığı bir başka anket çalışması temel motivasyonların anlaşılması bakımından önemlidir. Katılımcılar arasında Bulgaristan'dan ayrılmadan önce ülkede tam zamanlı çalışanların oranı %52'yken, ilk yabancı ülkeye vardıklarında bu oran %72,8'e yükselmiş, tekrar Bulgaristan'a döndüklerindeyse bu oran % 47'ye gerilemiştir. Yine Bulgaristan'dan ayrılmadan önce işsiz olanların oranı %27,8'ken bu oran ilk varılan yabancı ülkede %6,1'e düşmüş, ülkeye geri döndüklerinde ise oran ayrılmadan önceki orana yakın bir seviyeye %25,2'ye ulaşmıştır. Zareva aynı çalışmasında katılımcılara sorduğu "*Bulgaristan'a son dönüşünüzde uygun bir iş teklifi aldınız mı?*" sorusuna cevap olarak katılımcıların %23,7'si evet, %73'ü ise hayır cevabını vermiştir. Verilen cevaplara göre, ekonomik kaygılar ve işsizlik korkusu ülkeyi terk etmede kritik öneme sahiptir.

Yukarıda sayılan tüm itme-çekme faktörlerine bağlı olarak Bulgaristan'dan yurt dışına göçen kişilerin sayısı yaklaşık olarak 1,3 milyon olarak tahmin edilmektedir. Ancak

bu sayı kökenleri Bulgaristan'a dayanan kişilerinde eklenmesiyle 2 milyonu bulmaktadır (Caristas Bulgaria, 2019: 7). Yurt dışı Bulgarlar Ajansı verilerine göre ise dünyaya gelen her üç Bulgar çocuğundan biri yurt dışında dünyaya gelmektedir (Friedrich-Ebert-Stiftung and Economics and International Relations Institute, 2018: 3). Bulgaristan İstatistik Kurumu (NSİ) verilerine göre 2018 yılında net negatif göç 3.666 kişidir (Republic of Bulgaria National Statistical Institute, 2019). Net negatif göç yıllarda azalma trendine girmekle birlikte 1.000 ila 10.000 aralığında salınım göstermektedir (Caritas Bulgaria, 2019: 7). Bununla birlikte belirtilmelidir ki, Bulgaristan İstatistik Kurumunun verileri dışa göçü ölçmek için yeterli değildir. Çünkü kurum verileri ancak iki yolla toplayabilmektedir. İlk yol göçmenlerin kendilerinin resmi kurumlara yurt dışında yaşadığını belirtmesi, ikincisi ise göçmenlerin sağlık sigortalarının sona erdirilmesi için başvuru yapmasıdır. Bu sayılan yöntemler AB genelinde, yaşadığınız yeri belirtmenize dair resmi bir zorunluluk olmamasının da etkisiyle kesin sayılarına ulaşmayı kısıtlamaktadır (Friedrich-Ebert-Stiftung and Economics and International Relations Institute, 2018: 4). Özellikle öğrenciler Avrupa ülkelerine garsonluk vb. işlerde çalışmak üzere gitmekte ancak herhangi bir bildirimde bulunma ihtiyacı duymamaktadırlar. Bu sayıların da eklenmesiyle dışa göçün gerçekte çok daha büyük olduğu tespit edilebilecektir.

5. DIŞA GÖÇÜN EKONOMİK ETKİLERİ

Göçün kaynak ülke ekonomileri üzerindeki etkilerine dair iki bakış açısı bulunmaktadır. Olumlu bakış açısı daha ziyade neo-klasik göç teorisiyle kalkınma ve modernleşme teorilerinden ilham alan yaklaşımlardır. Bunlar arasında birtakım farklar bulunmakla birlikte ortak noktaları göçlerin kaynak ülke ekonomileri açısından olumlu etkiler yarattığı yönündedir. Bunlara göre göçün doğurduğu, göçmen dövizleri, sermaye, teknoloji ve bilginin göç veren kaynak ülkeye akışı ekonomik kalkınmayı ve modernleşmeyi hızlandıracak olan unsurlardır. Ayrıca ev sahibi ülke ve kaynak ülke arasındaki nitelikli işgücü hareketliliği beşeri sermayeye katkıda bulunarak ülkeler arasında bir beyin kazanımı yaratıldığından söz edilmektedir. Bu görüşe göre kaynak ülkelere geri dönen göçmenler ekonomiyi olumlu yönde etkilemektedir (Aktaş, 2014: 38)

Göç üzerine olumsuz görüşe sahip yazarlar ise yaklaşımlarını yapısalci teoriye dayandırmaktadır. Bunlar genellikle asimetrik bağımlılık ve beyin göçü gibi kavramları

ön plana çıkartırken, göçün az gelişmişliği besleyen bir unsur olduğu üzerinde durmaktadırlar. Bu yazarlar da göç, ucuz işgücünün sermaye lehine hareketi olarak görülürken, az gelişmişliği uluslararası göçün nedeni olarak görmektedirler (Aktaş, 2014: 38). Teorik ve ampirik çalışmalar göstermektedir ki dışa göç kaynak ülkenin işgücü piyasasında birtakım etkilerde bulunmaktadır. Dışa göç ekonomik olarak aktif birey sayısını düşürüp işgücü kıtlığı yaratırken, özellikle düşük eğitilmiş işgücünün işsizlik oranını düşürmektedir. Ancak yüksek eğitilmiş işgücü eksikliği, üretimde eksiklik olarak ekonomiyi kötü yönde etkilemektedir (Zareva, 2018: 102).

Göç ve ekonomik kalkınma ilişkisi bağlamında en fazla üzerinde durulan unsurlardan biri göçmen dövizleridir. Göçmen dövizinin İngilizcesi olan Remittance kelimesi Remit yani geri göndermek fiilinden türemiş olmakla birlikte terim bir miktar parayı bir yerden diğerine transfer etme anlamında kullanılmaktadır. Ancak mekânsal olarak göçmen dövizleri bir ülkeden diğerine gönderilmektedir. Göçmen dövizleri iş ödemeleriyle ilgili olabildiği gibi aileye veya arkadaşlara para göndermek şeklinde de olabilmektedir (Geraghty, 2019).

Göçmen dövizlerinin ekonomiye etkisi üzerine iki yaklaşım bulunmaktadır. Olumlu yaklaşım göçmen dövizlerinin, gelişmekte olan ülkeler açısından gayet istikrarlı bir döviz kaynağı ve hanehalkının yoksulluktan korunması için bir sigorta görevi gördüğü üzerinde durmaktadır (Özyakışır, 2017: 1180). Göçmen dövizleri, ekonomik durgunluk bağlamında doğrudan yabancı yatırımın azalmasında telafi edici bir özellik sergilerken, reformları, mali disiplini ve güçlü bir büyümeyi de ikame edebilecek bir çözüm olarak görülmemektedir. Ancak yine de göçmenler tarafından ailelerine gönderilen paralar gıda, faturalar, sağlık ve eğitim gibi alanlarda kullanılarak bütçe açıklarını hafifletmede makro düzeyde yardımcı olmaktadır (Open Society Institute Sofia, 2011: 8). Göçmen dövizleri diğer finansal kaynaklarla karşılaştırıldığında birtakım üstünlüklere sahiptir. Özel sermaye akışlarıyla karşılaştırıldığında daha istikrarlı ve konjonktür dalgalanmalarına karşı daha hassas, dış yardımlara göre ise çok daha yaygındır. Ayrıca göçmen dövizleri çarpanı özellikle göçmen kaynak ülkede işsizse dış ticaret çarpanına göre daha büyüktür (Blouchoutzi ve Nikas, 2010: 548).

Göçmen dövizlerine yönelik olumsuz yaklaşım ise göçmen dövizlerinin kalkınmayı desteklemekten daha ziyade tüketimi ve özellikle lüks tüketimi arttırarak enflasyona neden olarak eşitsizliği daha da arttıracığı yönündedir. Göçmen dövizlerine yoğun bir

şekilde maruz kalan ülkelerin Hollanda Hastalığına⁴ yakalanması ve sanayileşmelerinin sekteye uğraması da mümkündür (Aktaş, 2014: 38).

Göçmen dövizleri 2011 yılında AB fonlarını aşmış durumdayken, doğrudan dış yatırım ile göçmen dövizleri neredeyse başa baş gitmektedir (Open Society Institute, 2011: 8). Aşağıda Dünya Bankası verileri kullanılarak tablolaştırılan doğrudan dış yatırım ve göçmen dövizlerinin yıllara göre gayri safi yurtiçi oranları verilmiştir.

Tablo 1. 1996-2018 Yılları Arasında Bulgaristan'da Doğrudan Dış Yatırım ve Göçmen Dövizlerinin GSYİH'ya Oranları (World Bank, 2019a; World Bank, 2019b)

Yıllar	Doğrudan Dış Yatırım %	Göçmen Dövizleri %
1996	0,895	0,341
1997	4,503	0,451
1998	3,596	0,339
1999	6,051	0,339
2000	7,614	0,443
2001	5,776	5,87
2002	5,558	7,231
2003	9,993	8,19
2004	11,837	6,637
2005	13,828	5,442
2006	23,072	5,029
2007	31,243	3,813
2008	18,925	3,526
2009	7,51	3,068
2010	3,641	2,634
2011	3,664	2,583
2012	3,317	2,688
2013	3,58	3,001
2014	1,925	2,965

⁴ Hollanda Hastalığı, 1960'lı yıllarda Hollanda'nın Kuzey Denizinde doğal gaz bulmasıyla birlikte ülkesine aşırı miktarlarda döviz girmesi sonucu yaşadığı sıkıntıları anlatan iktisadi bir terimdir. Aşırı değerlenen ülke parası, diğer ülkelerin imalat ve tarım ürünlerini almalarını zorlaştırmakta ve böylece yerli imalat ve tarım sektörleri rekabet gücünü kaybetmeye başlamaktadır. Bunlarla birlikte yatırımların azalması, artan ithalata bağlı cari açığın büyümesi gibi etkileri ekonomiler açısından son derece yıkıcıdır (Kallevig, 2013: 30).

2015	5,198	2,977
2016	2,935	3,128
2017	4,866	3,768
2018	3,961	3,678

Tablo 1’de görüldüğü üzere Bulgaristan’da göçmen dövizleri 2001’den sonra artış gösterirken, doğrudan yabancı dış yatırımlar ise sürekli düşme eğilimindedir. 2014 ve 2016 yıllarındaysa göçmen dövizleri doğrudan dış yatırımı geçmiş durumdayken, 2011 yılında göçmen dövizleri AB fonlarını geçmiştir (Open Society Institute Sofia, 2011: 8). Ülkedeki hanelerin yaklaşık olarak %50’sinde yurt dışında çalışan en az bir aile ferdi bulunmaktadır. Bulgaristan Ulusal Bankası (BNB) göçmen dövizlerini sadece banka ve para havalesiyle gelen kaynaklar üzerinden hesaplamaktadır. Elden verilen paralar, beyaz eşya ve teknolojik alet olarak getirilen hediyeler bu kapsamda sayılmazken bunlarında değeri yıllık birkaç milyon avroyu bulabilmektedir (Sıbev, 2018). Bu durum göçmen dövizlerinin ülke açısından önemini kanıtlar nitelikteyken göçmen dövizlerinin oranlarının hala sağlıklı düzeyde (%1,5 ila %3,5) olması dikkat çekicidir. Birkaç on yıldır, diasporanın potansiyelinin bazı yazarlar tarafından kalkınmanın kanatları veya kalkınmanın kahramanları olarak tanımlanmasının nedenini açık olarak görülmektedir (Caristas Bulgaria, 2019: 26).

Göçmen dövizlerinin yarattığı nakit akışları, hanehalkının karşılaştığı acil sorunları hafiflettiği halde, hükümetlerde rehabet yaratabilme riskine sahiptir. Çünkü göçmen dövizlerinin yarattığı nakit akışları, emeklilik ve sosyal güvenlik sistemi üzerindeki hızlı reformlar için kamuoyu baskısına azaltabilecek potansiyele sahiptir (Open Society Institute Sofia, 2011: 14).

Zareva (2016) yaptığı anket çalışmasında katılanlardan %47,8’inin yurt dışında kazandıkları paralarının yarısını ya da daha azını Bulgaristan’daki akrabalarına gönderdiklerini tespit etmiştir. Yine bu çalışmada Bulgaristan’a gelen göçmen dövizlerinin geride kalan aileler tarafından %61,7 tüketim, %11,3 fatura, %9,6 oranlarında eğitim alanlarında harcadığını tespit ederken yalnızca %1,4’ünün iş kurma amacıyla kullanıldığını belirtirken göçmen dövizlerinin sosyal eşitsizliği azaltma

potansiyeline sahip olduğunu ancak doğrudan dış yatırıma dönüşmediğinin altını çizmektedir.

Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan düşük gelirli insanların göçmen dövizleri sayesinde işgücü piyasalarına girmediği ve lüks tüketime yöneldiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda Bulgaristan'da çalışma çağında olup da çalışmayan 200.000 kişilik bir rezerv bulunmaktadır. Bu kişilerden bazılarının yurt dışına çıkıp belirli süreler çalıştıktan sonra ülkeye dönmesi ve yurt dışında kazandığı paralarla geçimini idame ettirmesi söz konusudur (Sıbev, 2019a). Özellikle hanehalklarının yoksulluğa karşı koruması hususunda son derece kritik bir önem sahip olan göçmen dövizleri, bazı durumlarda işgücü piyasasına katılım yönünde olumsuz bir etken olarak görülebilmektedir. Ayrıca göçmen dövizlerinin doğrudan yatırıma dönüşmemesi ülke açısından alınacak faydayı azaltmaktadır.

Bulgaristan için dışa göçün olumsuz yanlarından bir diğeri ise işgücü piyasalarında kıtlıklara yol açmasıdır. Nitelikli işgücü kıtlığı son yıllarda Bulgaristan'da ekonomik büyümeyi etkileyen en ciddi kısıtlamalardan biriyken bunun en büyük nedeni dışa göçtür. Bu kıtlık ekonominin neredeyse tüm sektörlerini olumsuz olarak etkilemektedir (Friedrich-Ebert-Stiftung and Economics and International Relations Institute, 2018: 3). Bulgaristan İstatistik Kurumu verilene göre 2017 itibarıyla en fazla işgücü kıtlığı çeken sektörler %27,1 ile endüstri, % 30,6 ile inşaat, %17,7 ile ticaret ve %16,1 ile hizmet sektörü olurken, işgücü kıtlığı 2016 yılına göre artış göstermiştir (Zareva, 2018: 105). Piyasa Ekonomisi Enstitüsünden iktisatçı Desislava Nikolova büyümenin önündeki engelleri her türlü işgücünün yetersizliği, göç ve nüfusun azalışın olarak göstermekteyken, Bulgaristan Sanayi Sermayesi Birliğine göre ülkede 500.000 kişilik işgücü açığı bulunmaktadır (Radio Bulgaria, 2017).

Bulgaristan'ın 2011 nüfus sayımı verilerine göre, orta ve yüksek vasıflara sahip, özellikle genç yaşta olan uzmanlar, yurt dışında ikamet edenlerin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Kalıcı olarak net negatif göçün varlığıyla alakalı olarak 2007-2018 yılları arasında ülke çalışma çağındaki 63.000 kişiyi ve 14 yaşın altındaki neredeyse 3.000 kişiyi potansiyel işgücü olarak kaybetmiştir. Yurt dışında ikamet eden, aktif olarak işgücü piyasasında olan ve çalışma çağındaki kişilerin 1/3'ü 35 yaşın altındayken, yalnızca %9'u çalışma çağının üzerindedir (Zareva, 2018: 103).

Önceki yıllarda bilgi teknolojileri ve İngilizce alanlarında öğretmen eksikliği yaşayan ülkede ileriki yıllardaysa matematik, fizik ve kimya alanlarında açıklar beklenmektedir (Kırcaali Haber, 2019a). Eğitim alanında öğrenci sayısı, düşük doğum oranları ve net negatif göç nedeniyle sürekli azalmaktadır. Bu azalış 2002-2016 yılları arasında %17 olarak gözlenmiştir. Sağlık sektöründe ise 40 yaşının altındaki doktorların oranının %1 olması ve 2009'da 35.000 olan doktor sayısının 2013 yılında 28.000'in altına inmesi ilerleyen dönemlerde sağlık sektöründe de birtakım sorunlar yaşanacağına işaret etmektedir (Özlem, 2017: 178; Kırcaali Haber, 2019c).

Bulgaristan'da işgücü kıtlığının da etkisiyle işgücü maliyeti 2012'ye göre 2018'in ikinci çeyreğinde %50'nin üzerinde artış göstermiştir. Avrupa ortalaması %11'ken Bulgaristan'da yaşanan bu artış işgücü maliyetlerinde diğer ülkelerle eşitlenme eğilimi olduğunu göstermektedir. İşgücü maliyetindeki artış, emek verimliliğindeki artışı aşmaktadır. Eurostat'a göre, Bulgaristan'ın reel emek verimliliği %19,1 oranındadır. Ancak kazançlardaki artış beklenildiğinin aksine toplumun geneline yayılan bir durum olmaktan ziyade hızlı büyüyen iş alanlarındaki nitelikli uzmanların maaş ödemelerinden kaynaklanmaktadır. Çoğu insanın maaşı asgari ücret ve altına sabitlenmiş vaziyetteyken emeklilik yardımları, çocuklar için sosyal yardımlar vb. çok yavaş büyümektedir. Bu ise gelir artışının toplumdaki gelir ve sosyal eşitsizlikleri daha da arttırdığının ispatı niteliğindedir (Friedrich-Ebert-Stiftung and Economics and International Relations Institute, 2018: 5).

Bulgaristan ekonomiyi zarar veren işgücü kıtlığından kurtulmak maksadıyla birtakım politikalar uygulamaktadır. Bu politikaların başında emekli bireylerin tekrar işgücü piyasasına adapte edilmesi gelmektedir. Halihazırda emeklilerin %60'ından fazlası yani 97.000 kişi emekli olduğu halde işgücü piyasasında boy göstermektedir ve bu rakam geçtiğimiz 2018 yılına göre %1.3 artmıştır (Kırcaali Haber, 2019b). Diğer bir yöntem ise yurt dışında yaşayan göçmenlerin ülkeye geri dönmelerini teşvik etme amacıyla uygulamaya konulan yeni bir programdır. Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığının 2020 yılında uygulamaya sokacağı programa göre ülkeye geri dönen her 54 yaşın altındaki Bulgaristan vatandaşının yıl boyunca maaşlarına ek olarak 600 avroluk destek alması öngörülmektedir. Ayrıca 600 avroluk desteğin yanı sıra kira masrafları, çocuk bakım ve kreş masrafları da dahil olmak üzere bir dizi daha destek öngörülmektedir (Sıbev, 2019b). Tüm bunlarla birlikte Zareva'nın (2018) belirttiğine göre göçmenlerin geri dönüşündeki

motivasyonlar genellikle ekonomi dışıdır. Örnek olarak bir yakının hastalık hali, bakıma muhtaç yakınlar, hastalık, yeni ülkeye uyum sorunları gösterilirken, ekonomik nedenler ikincil derecede önemlidir ve bu ekonomik nedenler genellikle mevsimlik işin bitmesiyle alakalıdır. Bulgaristan'ın tüm bu girişimlerine rağmen 18-64 yaş arasındaki 4 milyonluk nüfusun yaklaşık olarak 1 milyonu ülkeyi terk etmek istemektedir. Bunların ana motivasyonları maaşların düşüklüğüyken bir başka motivasyon ise sosyal hizmetler ve sağlık alanlarından duydukları güvensizliktir (Mançeva, 2018).

6. DIŞA GÖÇÜN SOSYAL ETKİLERİ

Bulgaristan olağan dışı büyüklükte bir nüfus düşüşüyle karşı karşıya kalmıştır. Yaşanılan bu olağan dışı nüfus düşüşü, nüfus artış hızının düşüşü ve yüksek oranlardaki dışa göç ile alakalı olmakla birlikte gelişmiş ülkelerden farkı yüksek oranlardaki dışa göçtür. (Sphina, 2017: 2656; Rangelova ve Vladimirova, 2004: 29). 1985-2016 yılları arasındaki periyotta nüfus düşüşü 1.850.000 kişiyken Bulgaristan İstatistik Kurumu verilerine göre bunlardan %52'si ölüm ve doğum oranları arasındaki dengesizlikten, %48'i ise net negatif göçten kaynaklanmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki net negatif göçün neredeyse yarısı Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçünden kaynaklanmaktadır (Angelov, 2017: 3). Bulgaristan için devasa ölçekte olan bu dışa göçlerin ülke nüfusu üzerinde güçlü bir etkisi bulunmaktadır. Bu etki negatif olup, nüfusu yaşlandırmakta ve azaltmaktadır. Bu demografik etkiler konuyu, ulusun demografik olarak gelişimi üzerindeki tartışmanın merkezine koymakla birlikte bazı çevreler bu konuyu ulusal güvenlik ve ulusal egemenlikle bağdaştırmaktadırlar (Caritas Bulgaria, 2019: 17).

Bulgaristan özelinde göçmenler arasında genç ve eğitimli insanların oranı yüksektir (Rangelova ve Vladimirova, 2004: 9). Çoğunlukla genç yaş grupları arasında yaygın göç süreçleri, yaş yapısının bozulmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuş ve doğrudan nüfusun yaşlılar arasındaki nispi payının artmasına yol açmıştır (Bardarov ve Ilieva, 2018: 25). Nüfusun içerisinde yaşlıların oranlarının ve emeklilik çağındaki nüfusun artması ilerleyen dönemlerde ulusal emeklilik fonlarında ve ulusal sigorta sisteminde uzun vadeli açıklara yol açması beklenmektedir.

Aşırı milliyetçi çevreler doğum oranlarının düşüşü ve nüfustaki düşüşü “ Bulgaristan Ulusal Faciası” ve “Bulgaristan'ın Çöküşü” olarak nitelendirmektedirler. Ayrıca etnik Bulgarların azalışı ve azınlıkların artışına (özellikle Romanların) dikkat

çekilmektedir (Kotzeva ve Dimitrova, 2014: 767). Yaşanan nüfus düşüşü halk nezdinde en büyük tartışma konularından birini teşkil etmekteyken halk genellikle bu konuyu “Ulusun Düşüşü” ve “Ağır Kriz” olarak görmektedir. Bu durum ilerleyen dönemlerde ülkede aşırı sağın daha da yükselebileceğine ve etnik nitelikli gerilimlerin meydana gelme ihtimalinin güçlü olduğu yönünden değerlendirilebilmektedir. Aşırı milliyetçi parti liderlerinin halkı tahrik eden söylemleri değerlendirmelerimizi kanıtlar niteliktedir (Kırcaali Haber, 2017).

Nüfusun azalması en çok dağlık ve sınır bölgelerinde gözlemlenmektedir. İnsan yaşamayan köylerin sayısı her geçen gün daha da artarken 2001-2007 yılları arasında 38 köyün ismi haritalardan silinmiştir. Net göç oranı kırsal alanda bulunan 264 belediyeden 124’ünde negatifken, halihazırdaki eğilim bunun daha da kötüleşeceği yönündedir (Mladenov ve Ilieva, 2012: 99-106). 1990’lardan itibaren küçük köy ve kasabalarda yeterli öğrenci sayısı bulunmadığı için kreş ve okullar kapatılmaya başlanmıştır (Kotzeva ve Dimitrova, 2014: 773). Aynı zamanda sağlık merkezlerinin de kapanması hızlanmış durumdadır (Mladenov ve Ilieva, 2012: 107). Dışa göç ve nüfus düşüşünün kırsal alanlarda yarattığı bu olumsuz nitelikli sosyal etkiler ilerleyen dönemlerde daha da kötüleşmekle birlikte eğitim ve sağlık hizmetine yararlanmak isteyen insanların bunlara ulaşım için daha da fazla çaba sarf etmesi gerekecektir. Nüfusu 150’den az olan köylerin kendi muhtarlarını seçme hakkı bulunmamakta, muhtarlar belediye meclisleri tarafından atanmaktadır. Ülkede nüfusu 150’nin altında olan 2000’den fazla köy bulunması, demokratik katılımın daha fazla kötüleşeceğini göstermektedir (Mladenov ve Ilieva, 2012: 107).

Dışa göç aynı zamanda düşen güven oranlarıyla da doğrudan bağlantılıdır. Dışa göç, insanların daha geniş sosyal ilişkilere yatırım yapma eğilimi düştüğü için yakın sosyal ağlarla sosyalleşmeye itmektedir. Gayri resmi sosyal katılım sıklığı, sosyal sermayeyi arttıran daha geniş sosyal faaliyetlerden çekilmek olduğu için endişe vericidir (Sphina, 2017: 2660-2662). Dışa göçün sosyal olarak Bulgaristan üzerinde ne gibi etkileri bulunduğu dair çalışmalar tarafımızca eksik ve niceliksel olarak az bulunmuş olmakla birlikte alan üzerine çalışmak isteyen araştırmacılar için tavsiye edilebilecek bir alan olarak görülmüştür.

7. SONUÇ

Dışa göç Bulgaristan'ı hem sosyal hem de ekonomik olarak etkilemektedir. Ekonomik etkilerine bakıldığında göçmen dövizleri gibi unsurların olumlu etkileriyle karşılaşılmaktayken, işgücü kıtlığı gibi olumsuz nitelikte etkilerle de karşılaşılmaktadır. Göçmen dövizlerinin, doğrudan dış yatırım oranlarıyla nerdeyse eşit hatta bazen de daha fazla olması ülkenin kalkınması açısından göçmen dövizlerinin önemini göstermektedir. İşgücü piyasalarındaki kıtlık ise belki de Bulgaristan'ın ekonomik büyümesini kısıtlayan en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal olarak ise nüfusun giderek azalması ve yaşlanması göze çarparken, dışa göçün hanehalklarının üzerinde boşanma oranlarının yükselmesi ve ailelerin parçalanması gibi olumsuz etkileri mevcuttur. Göçmenlerin geride kalan çocuklarında gözlemlenen daha yüksek davranış bozuklukları ise göçün mikro ölçekte getirdiği olumsuz etkilerden biridir. Aynı zamanda bu demografik yapının bozulması, ülke siyasetinde aşırı sağın yükselişe geçmesinde etkili olmuştur. Yüksek oranlardaki nüfus düşüşü özellikle kırsal alanlarda eğitim ve sağlık merkezlerinin sayısının azalmasını da beraberinde getirirken, yaşlı nüfusunun artması gelecekte ulusal emeklilik ve sigorta sistemlerinde sorunlar yaşanacağını ispatıdır.

Hâlihazırda gözlemlenen net negatif göç oranları (2018 itibariyle net negatif dışa göç 3.666 kişidir) göçlerin süreceğini ispatlamaktayken, özellikle genç nesilde göç etme isteğinin yüksek oranlarda oluşu dışa göçün gelecekte Bulgaristan'ı daha da fazla olumsuz olarak etkileyeceğini göstermektedir.

Dışa göçün olumsuz etkilerini en aza indirmek ve dışa göçten maksimum ölçüde yarar sağlamak için Bulgaristan karar vericilerin akılcı politikalar üretmemesi bu konunun siyasi olarak da çözülmesinin güçleşeceğine işaret etmektedir. Bulgaristan hükümeti, göçmenlerin ülkeye geri dönüşlerini sağlamak için bazı düzenlemelere gitmiş olmakla birlikte bu düzenlemeler yetersiz seviyededir. Bu yetersizliğin sebebi göçmenlerin motivasyonlarının yeterince anlaşılabilmesidir. Göçmenlerin en büyük motivasyonlarının ekonomik kaynaklı olduğu düşünüldüğünde, geri dönmeleri için öncelikle ülkenin makro seviyede ekonomik ilerlemeler kat etmesi gerekmektedir. Aynı zamanda sosyal devlet anlayışının daha fazla geliştirilmesi göçmenlerin geriye dönüşleri için pozitif etkiye bulunacağı açıktır. Tüm bunlarla birlikte eğitim ve sağlık alanlarında yapılacak pozitif yönlü reformlar geriye dönüşleri arttırabilecek potansiyele sahiptir.

KAYNAKÇA

Aktaş M. T. (2014). Göç Olgusu Ekonomik Kalkınmada İtici Güç Olabilir mi? . *Aksaray Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 37-48.

Angelov G. (2017). *10 Years in EU: Migration Trends in Bulgaria*. Sofia: Open Society Institute

Atanasov K. (2019). <https://www.bnr.bg/tr/post/101188945/calisma-caginda-olup-is-piyasasinda-yer-almayan-kisiler-en-buyuk-rezervimiz>, (Erişim Tarihi: 1.12.2019)

Bardarov G. Ve Ilieva N. (2018). *Horizon 2030 Demographic Tendencies in Bulgaria*. Sofia: Friedrich-Ebert-Stiftung

Blouchoutzi A. ve Nikas C. (2010). The Macroeconomic Implications of Emigrants: Remittances in Romania, Bulgaria and Albania. *Post-communist Economies*, 22(4), 547-558.

Bulgaristan İstatistik Kurumu (2019a). <https://www.nsi.bg/en/content/6697/international-migration-age-and-sex>, (Erişim Tarihi: 24.11.2019)

Bulgaristan İstatistik Kurumu (2019b). <https://www.nsi.bg/en/content/6685/migration-population-districts-municipalities-and-sex>, (Erişim Tarihi: 24.11.2019)

Caritas Bulgaria. (2019). *The Bulgarian Migration Paradox: Migration and Development in Bulgaria*. Sofia: Caritas Bulgaria

Dünya Bankası (2019a). <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?end=2018&locations=BG&start=1996&view=chart>, (Erişim Tarihi: 25.11.2019)

Dünya Bankası (2019b). <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?end=2018&locations=BG&start=1996>, (Erişim Tarihi: 25.11.2019)

Friedrich-Ebert-Stiftung and Economics and International Relations Institute. (2018). *The Impact of Labour Migration on the Bulgarian Economy*. Sofia: Friedrich-Ebert-Stiftung and Economics and International Relations Institute.

Helen Geraghty (2019). <https://www.worldremit.com/en/stories/story/2019/10/04/what-is-remittance>, (Erişim Tarihi: 20.11.2019)

Kallevig G. S. (2013). *Norveç ve Türkiye Örnekleri Üzerinden Hollanda Hastalığı Teorisi ve Sıcak Para Karşılaştırması*. Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Üniversitesi.

Kırcaali Haber. (2017). https://m.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=20007, (Erişim Tarihi: 01.12.2019)

Kırcaali Haber. (2019a). https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=24046, (Erişim Tarihi: 1.12.2019)

- Kircaali Haber. (2019b). https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=23738 ,(Erişim Tarihi: 28.11.2019)
- Kircaali Haber. (2019c). https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=23787 , (Erişim Tarihi: 28.11.2019)
- Kotzeva T. ve Dimitrova E. (2014). Nationalism and Declining Population in Bulgaria after 1990, *Comparative Population Studies*, 39(4), 767-788.
- Kovacheva V. (2014). EU Accession and Migration: Evidence for Bulgarian to Germany. *Central and Eastern European Migration Review*, 3(2), 173-188.
- Mançeva, G. (2018). <https://www.bnr.bg/tr/post/101043995>, (Erişim Tarihi: 27.11.2019)
- Markova E. ve Reilly B. (2007). Bulgarian Migrant Remittances And Legal Status: Some Micro-Level Evidence From Madrid. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 1, 55-69.
- Mladenov C. ve Ilieva M. (2012). The Depopulation of the Bulgarian Villages, *Bulletin of Geography Socio-economic Series*, 17, 99-107.
- Novinite (2019) <https://www.novinite.com/articles/195741/New+Study%3A+The+Desire+of+Young+People+to+Emigrate+Abroad+is+Decreasing>, (Erişim Tarihi: 25.11.2019)
- Open Society Institute. (2011). *Trends in Cross-border Workforce Migration and the Free Movement of People- Effects for Bulgaria*, Sofia: Open Society Institute.
- Özlem K. (2010). *Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu*. Yüksek Lisans Tezi: Uludağ Üniversitesi.
- Özlem K. (2017). 2001 Sorası Dönemde Bulgaristan'dan Avrupa Birliği Ülkelerine Türk Göçlerinin Analizi. *Karadeniz Araştırmaları*, 14(55), 169-188.
- Özyakışır D. (2017). Ekonomik Kalkınmada Göçmen Transferlerinin Rolü: Mit mi Gerçek mi?. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1172-1188.
- Radio Bulgaria (27 Kasım 2017). <https://www.bnr.bg/tr/post/100901557/is-gucu-yetersizligi-ve-demografik-kriz-bulgaristanin-ekonomik-buyumesini-sinirliyor>, (Erişim Tarihi: 1.12.2019)
- Rangelova R. ve Vladimirova K. (2004). Migration from Central and Eastern Europe: The Case of Bulgaria. *Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, 7(3), 7-30.
- Sıbev V. (2019a). <https://www.bnr.bg/tr/post/101098520/ekonomide-igucu-yetersizligi>, (Erişim Tarihi: 28.11.2019)
- Sıbev V. (2019b). <https://www.bnr.bg/tr/post/101194356/bulgaristan-yurtdisindaki-ekonomik-gocmenleri-geri-istiyor>, (Erişim Tarihi: 27.11.2019)

Sphina N. (2017). Out-migration, Social Capital and the Cooperative Dilamma: Evidence from Bulgaria's Population Crisis. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(15), 2652-2668.

Tahir N. A. (2009). *1945 Sonrası Bulgaristan Türklerine Yönelik Asimilasyon Politikası*. Yüksek Lisans Tezi: Gazi Üniversitesi.

Zareva I. (2016). Social Inequalities and Migration: Case of Bulgaria. *Ikonomicheski Izsledvani*, 25(5), 21-44.

Zareva I. (2018). Returning Migrants- Effects on the Labour Market in Bulgaria. *Ikonomicheski Izsledvani*, 27(2), 102-114.